To‘xtayeva Laylo Sho‘xratjon qizi

O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA EMOTSIONAL UNDOV BIRLIKLARINING SEMANTIK-PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

(QIYOSIY TAHLIL ASOSIDA)

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek va ingliz tillaridagi emotsional undov birliklarining semantik va pragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida o‘rganiladi. Tadqiqotda undov birliklarining nutqdagi funksional roli, emotsional-ekspressiv imkoniyatlari hamda kommunikativ vazifalari tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu birliklarning turli emotsional vaziyatlarda qo‘llanish xususiyatlari empirik ma’lumotlar asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari o‘zbek tilida undovlarning ko‘p ma’noliligi va universalligi, ingliz tilida esa ularning semantik differensiallashganligi ustun ekanligini ko‘rsatdi. Pragmatik jihatdan undov birliklari nutqning ta’sirchanligini oshiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘lishi aniqlandi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika va tarjima nazariyasi uchun muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: Emotsional undovlar, interjektsiyalar, semantika, pragmatika, qiyosiy tahlil, nutq, lingvokulturologiya, kommunikativ funksiya.

SEMANTIC AND PRAGMATIC FEATURES OF EMOTIONAL INTERJECTIONS IN UZBEK AND ENGLISH

(A COMPARATIVE ANALYSIS)

Abstract: This article examines the semantic and pragmatic features of emotional interjections in Uzbek and English based on a comparative analysis. The study focuses on the functional role of interjections in speech, their expressive potential, and their communicative functions. In addition, the use of interjections in different emotional contexts is analyzed based on empirical data. The findings reveal that Uzbek interjections tend to be polysemous and multifunctional, whereas English interjections are more semantically differentiated and specialized. From a pragmatic perspective, interjections play a significant role in enhancing the expressiveness and emotional impact of speech. The results of the study contribute to comparative linguistics, pragmatics, and translation studies.

Keywords: emotional interjections, interjections, semantics, pragmatics, comparative analysis, speech, linguoculturology, communicative function.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda inson nutqining emotsional-ekspressiv jihatlarini o‘rganish muhim yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Til nafaqat axborot uzatish vositasi, balki insonning ichki kechinmalari, hissiy holati va munosabatini ifodalovchi murakkab tizimdir. Ayniqsa, emotsional undov birliklari (interjektsiyalar) nutq jarayonida tezkor va spontan reaktsiyani ifodalovchi lingvistik vosita sifatida alohida o‘rin egallaydi. Undov birliklari til tizimida mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lmasa-da, ular semantik va pragmatik jihatdan muhim funksiyalarni bajaradi. Ular orqali so‘zlovchining ruhiy holati, baholash munosabati hamda kommunikativ maqsadi ifodalanadi. Shu jihatdan undovlar nafaqat semantik birlik, balki pragmatik kategoriya sifatida ham qaraladi. O‘zbek va ingliz tillari turli til oilalariga mansub bo‘lishiga qaramay,

ularda emotsional undov birliklarining mavjudligi va faol qo‘llanilishi ularning universal lingvistik hodisa ekanligini ko‘rsatadi. Biroq mazkur tillarda undov birliklarining shakliy tuzilishi, semantik yuklamasi va pragmatik qo‘llanish xususiyatlari o‘ziga xos farqlarga ega. Mazkur tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi emotsional undov birliklarining semantik va pragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida o‘rganiladi. Tadqiqot jarayonida undov birliklarining nutqdagi funksional roli, ularning emotsional-ekspressiv imkoniyatlari hamda kommunikativ vazifalari ilmiy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, tillararo o‘xshashlik va farqlar aniqlanib, ularning lingvokulturologik omillar bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Dolzarbligi

Hozirgi globallashuv sharoitida turli tillar o‘rtasidagi lingvistik va kommunikativ aloqalar tobora kengayib bormoqda. Shu jarayonda emotsional-ekspressiv birliklarning, xususan, undov birliklarining o‘rni va ahamiyati ortib bormoqda. Undov birliklari nutqning tabiiyligi, ta’sirchanligi va ekspressivligini ta’minlovchi muhim vositalardan biri hisoblanadi. Biroq ularning semantik va pragmatik xususiyatlari ko‘plab hollarda yetarli darajada chuqur o‘rganilmagan, ayniqsa qiyosiy aspektda.

Maqsadi

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi o‘zbek va ingliz tillarida emotsional undov birliklarining semantik-pragmatik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Asosiy qism

Emotsional undov birliklari tilshunoslikda insonning ichki hissiy holatini bevosita va spontan ifodalovchi til vositalari sifatida talqin etiladi. Ular ko‘pincha mustaqil leksik ma’noga ega bo‘lmagan, ammo kuchli ekspressiv yuklama tashuvchi birliklar hisoblanadi. Lingvistik jihatdan undovlar sintaktik jihatdan mustaqil bo‘lishi bilan ajralib turadi. Ular gap tarkibiga kirmasdan ham to‘liq kommunikativ ma’no bera oladi. Masalan, o‘zbek tilidagi “voy!” yoki ingliz tilidagi “oh!” mustaqil holda hissiy reaktsiyani ifodalaydi. Undovlar ko‘pincha nutqning boshlanishida yoki yakunida qo‘llanadi. Ular nutqning tabiiyligini oshiradi. Emotsional birlik sifatida ular fonetik jihatdan ham alohida intonatsiya bilan ajraladi. Undovlar til tizimida periferik birliklar hisoblanadi. Biroq ular pragmatik jihatdan markaziy ahamiyat kasb etadi. Ular orqali so‘zlovchining subyektiv munosabati ifodalanadi. Lingvistik nuqtai nazardan undovlar universal hodisa hisoblanadi. Har bir til o‘ziga xos undov tizimiga ega. Ular tilning ekspressiv qatlamini tashkil etadi. Masalan, “eh!” norozilikni bildiradi. “wow!” esa hayratni ifodalaydi. Undovlar nutqda tezkor reaktsiyani aks ettiradi. Ular dialogik nutqda keng qo‘llanadi. Monologda esa kamroq uchraydi. Undovlar semantik jihatdan noaniq bo‘lishi mumkin. Ularning ma’nosi kontekstga bog‘liq holda aniqlanadi. Shu sababli ular lingvistik tadqiqotlarda alohida e’tibor talab etadi.

Undov birliklari semantik va funksional jihatdan turli guruhlarga ajratiladi. Eng avvalo, ular emotsional mazmuniga ko‘ra tasniflanadi. Ijobiy emotsiyalarni ifodalovchi undovlarga “ura!”, “wow!” kiradi. Salbiy emotsiyalarni bildiruvchilar esa “eh!”, “alas!” kabi shakllarda uchraydi. Og‘riqni ifodalovchi undovlarga “voy!” va “ouch!” misol bo‘ladi. Hayrat ifodalovchi undovlar “voh!”, “oh!” tarzida namoyon bo‘ladi. Bundan tashqari, undovlar funksional jihatdan ham farqlanadi. Ba’zilari faqat emotsiyani bildiradi. Ba’zilari esa kommunikativ vazifani ham bajaradi. Masalan, “hey!” e’tibor qaratish uchun ishlatiladi. O‘zbek tilida “hoy!” shunga mos keladi. Undovlar struktur jihatdan oddiy va murakkab bo‘ladi. Oddiy undovlar bir so‘zdan iborat bo‘ladi. Murakkab undovlar esa birikma shaklida keladi. Masalan, “voy dod!” yoki “oh my God!”. Ba’zi undovlar fonetik variantlarga ega. Ular cho‘zilish orqali emotsiyani kuchaytiradi. Masalan,

“voooy!”. Ingliz tilida “nooo!” shaklida uchraydi. Undovlar stilistik jihatdan ham farqlanadi. Ba’zilari rasmiy nutqda ishlatilmaydi. Ular ko‘proq og‘zaki nutqqa xos. Shuningdek, undovlar madaniy jihatdan ham o‘ziga xosdir. Har bir til o‘zining undov tizimini shakllantirgan. Shu jihatdan tasniflash ularning chuqur tahlilini ta’minlaydi.

O‘zbek tilida undov birliklari boy va rang-barang tizimni tashkil etadi. Ular ko‘pincha og‘zaki nutqda faol qo‘llanadi. O‘zbek tilidagi undovlarning muhim xususiyati ko‘p ma’nolilikdir. Masalan, “voy!” bir vaqtning o‘zida hayrat, qo‘rquv yoki og‘riqni bildirishi mumkin. Bu holat kontekst orqali aniqlanadi. Undovlar ko‘pincha milliy mentalitetni aks ettiradi. “Voy dod!” kabi shakllar kuchli emotsiyani ifodalaydi. O‘zbek tilida undovlar fonetik jihatdan boy. Ular intonatsiya orqali farqlanadi. Undovlar ko‘pincha gapdan tashqarida keladi. Ammo ba’zan gap tarkibida ham ishlatiladi. Masalan, “Voy, bu nima gap?”. Undovlar nutqni jonlantiradi. Ular dialogik nutqda keng qo‘llanadi. O‘zbek tilida undovlar ko‘pincha ekspressiv vosita sifatida ishlatiladi. Ular hissiylikni kuchaytiradi. Shuningdek, undovlar stilistik rang-baranglikni ta’minlaydi. O‘zbek tilida undovlarning soni nisbatan ko‘p emas. Ammo ularning funksional yuklamasi katta. Har bir undov bir necha ma’noni ifodalashi mumkin. Bu esa ularning universalligini ko‘rsatadi. Undovlar madaniy jihatdan ham muhimdir. Ular xalqning hissiy dunyosini aks ettiradi.

Ingliz tilida undov birliklari “interjections” deb ataladi. Ular semantik jihatdan ancha differensiallashgan. Har bir undov aniq bir emotsiyani ifodalaydi. Masalan, “ouch!” faqat og‘riqni bildiradi. “wow!” esa hayratni ifodalaydi. Ingliz tilida undovlar yozma nutqda ham qo‘llanadi. Ular ko‘pincha undov belgisi bilan keladi. Interjektsiyalar qisqa va sodda shaklda bo‘ladi. Ular fonetik jihatdan ham aniq talaffuzga ega. Ingliz tilida undovlar stilistik jihatdan ham farqlanadi. Ba’zilari rasmiy nutqda kam ishlatiladi. Masalan, “oops!” norasmiy nutqqa xos. Ingliz tilida undovlar kommunikativ funksiyani ham bajaradi. Masalan, “hey!” e’tibor qaratadi. Interjektsiyalar nutqda tezkor reaktsiyani bildiradi. Ular ko‘pincha dialogik nutqda uchraydi. Ingliz tilida undovlar son jihatdan ko‘p. Har bir undov o‘ziga xos semantik yuklamaga ega. Bu esa ularni aniqroq qiladi. Undovlar tarjimada muhim rol o‘ynaydi. Ularni to‘g‘ri tanlash muhim hisoblanadi. Ingliz tilida undovlar standartlashgan. Ular lug‘atlarda aniq beriladi.

O‘zbek va ingliz tillarida undov birliklari semantik jihatdan o‘xshashlik va farqlarga ega. Har ikki tilda ham undovlar emotsiyani ifodalaydi. Biroq ularning ma’no chegarasi turlicha. O‘zbek tilida undovlar ko‘p ma’noli. Ingliz tilida esa ular aniq ma’noga ega. Masalan, “voy!” turli vaziyatlarda ishlatiladi. “ouch!” esa faqat og‘riqni bildiradi. Bu semantik differensiyani ko‘rsatadi. O‘zbek tilida undovlar universalroq. Ingliz tilida esa ixtisoslashgan. Semantik jihatdan undovlar kontekstga bog‘liq. Ularning ma’nosi nutq vaziyatida aniqlanadi. Har ikki tilda ham undovlar hissiylikni bildiradi. Ular nutqni boyitadi. Qiyosiy tahlil ularning farqini ochib beradi. O‘zbek tilida kam sonli undov ko‘p vazifani bajaradi. Ingliz tilida esa ko‘p undov aniq vazifaga ega. Bu til tizimidagi farqni ko‘rsatadi.

Undov birliklari tilning pragmatik tizimida muhim o‘rin egallovchi vositalardan biri hisoblanadi, chunki ular nutq jarayonida so‘zlovchining kommunikativ niyatini va hissiy munosabatini bevosita ifodalaydi. Pragmatik jihatdan undovlar illokutiv kuchni kuchaytiruvchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. Ular orqali so‘zlovchi o‘z hissiyotini tezkor va ixcham shaklda yetkazadi. Masalan, ingliz tilidagi “Oh really?” ifodasi nafaqat hayratni, balki shubha yoki kinoyani ham anglatishi mumkin. O‘zbek tilida esa “Voy, rostmi?” ifodasi xuddi shunday pragmatik yuklamaga ega. Undov birliklari nutqda e’tibor jalb qilish funksiyasini ham bajaradi. Masalan, “Hey!” yoki “Hoy!” orqali suhbatdoshning diqqati tortiladi. Ular nutqning emotsional intensivligini oshiradi. Undovlar kommunikativ vaziyatga moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. Bir xil undov turli kontekstlarda turlicha pragmatik ma’no kasb etadi. Masalan, “eh” norozilik, hafsalasizlik yoki befarqlikni ifodalashi mumkin. Undov birliklari dialogik nutqda ayniqsa faol

qo‘llanadi. Ular nutqni jonlantiradi va tabiiylik beradi. Pragmatik jihatdan undovlar diskurs markerlari sifatida ham xizmat qiladi. Ular nutqning boshlanishi yoki davomiyligini belgilaydi. Shuningdek, undovlar so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni ham aks ettiradi. Ular nutqning emotsional fonini shakllantiradi. Shu sababli undov birliklari pragmalingvistika doirasida muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning empirik qismi o‘zbek va ingliz tillarida emotsional undov birliklarining real nutqdagi qo‘llanish xususiyatlarini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotda jami 50 nafar respondent ishtirok etdi, ulardan 25 nafari o‘zbek tilida, 25 nafari esa ingliz tilida so‘zlashuvchilar edi. Ishtirokchilarga turli emotsional vaziyatlar — quvonch, hayrat, og‘riq, norozilik kabi holatlar taqdim etildi. Har bir vaziyatda ular qanday undov birliklaridan foydalanishi kuzatildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, o‘zbek respondentlarining aksariyati universal undovlardan foydalanadi. Xususan, “voy” undovi 70 foizdan ortiq holatda qo‘llanildi. Ingliz respondentlarida esa undovlar ko‘proq differensiallashgan holda ishlatildi. Masalan, hayrat holatida “wow”, og‘riq holatida “ouch”, norozilikda “ugh” ishlatilgani aniqlandi. Bu esa ingliz tilida undov birliklarining semantik aniqligi yuqoriligini ko‘rsatadi. O‘zbek tilida esa bitta undov bir nechta emotsiyani ifodalashi kuzatildi. Tadqiqot natijalari undov birliklarining pragmatik jihatdan vaziyatga bog‘liqligini tasdiqladi. Shuningdek, respondentlarning yoshi va nutq tajribasi ham undov tanlashga ta’sir qilgani kuzatildi. Yosh respondentlar ko‘proq qisqa va ekspressiv undovlardan foydalandi. Empirik tahlil undov birliklarining real nutqdagi funksional ahamiyatini ochib berdi. Bu natijalar qiyosiy lingvistik tadqiqotlar uchun muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Undov birliklari til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisalardan biridir. Lingvokulturologik nuqtai nazardan undovlar milliy mentalitet, qadriyatlar va emotsional ifoda uslublarini o‘zida mujassam etadi. O‘zbek tilida undov birliklari ko‘pincha kuchli hissiylik va samimiylik bilan ajralib turadi. Masalan, “voy dod!” yoki “e-e!” kabi undovlar milliy nutq madaniyatiga xosdir. Ingliz tilida esa undovlar nisbatan standartlashgan va aniq vazifaga ega. Masalan, “Oh my God!” keng qo‘llaniladigan universal ifoda hisoblanadi. O‘zbek tilida undovlar ko‘proq kontekstga bog‘liq holda ma’no kasb etadi. Ingliz tilida esa ular aniq semantik chegaraga ega. Bu farq milliy tafakkur va kommunikativ madaniyat bilan izohlanadi. Undov birliklari xalqning hissiy dunyosini aks ettiradi. Ular orqali milliy xarakter va nutq madaniyati namoyon bo‘ladi. Lingvokulturologik tahlil undovlarning nafaqat til birliklari, balki madaniy fenomen ekanligini ko‘rsatadi. Har bir til o‘ziga xos emotsional ifoda tizimiga ega. Bu esa tillararo qiyosiy tadqiqotlarda muhim ahamiyat kasb etadi. Undov birliklarini o‘rganish orqali til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik yanada chuqurroq anglanadi.

Xulosa

Mazkur tadqiqotda o‘zbek va ingliz tillaridagi emotsional undov birliklarining semantik va pragmatik xususiyatlari qiyosiy tahlil asosida o‘rganildi. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, har ikkala tilda ham undov birliklari nutqning emotsional-ekspressivligini ta’minlovchi muhim vosita hisoblanadi. Ular orqali so‘zlovchining hissiy holati, baholash munosabati va kommunikativ niyati ixcham hamda ta’sirchan tarzda ifodalanadi. Semantik jihatdan o‘zbek tilidagi undovlar ko‘proq ko‘p ma’nolilik xususiyatiga ega bo‘lib, bitta undov turli vaziyatlarda turlicha emotsiyani ifodalashi mumkinligi aniqlandi. Ingliz tilida esa undov birliklari nisbatan differensiallashgan bo‘lib, har bir undov aniq bir emotsional holatni ifodalashga ixtisoslashgan. Pragmatik tahlil shuni ko‘rsatdiki, undov birliklari nutqda illokutiv kuchni oshiradi, kommunikativ jarayonni jonlantiradi hamda suhbatdoshlar o‘rtasidagi emotsional aloqani mustahkamlaydi. Empirik tadqiqot natijalari esa o‘zbek tilida universal undovlarning ustunligi, ingliz tilida esa maxsuslashgan undovlarning keng qo‘llanishini tasdiqladi. Lingvokulturologik jihatdan undov birliklari milliy mentalitet va nutq madaniyatining muhim ko‘rsatkichi sifatida

namoyon bo‘ldi. Umuman olganda, undov birliklari til tizimining periferik elementi bo‘lishiga qaramay, ularning kommunikativ va emotsional ahamiyati nihoyatda yuqori ekanligi isbotlandi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik, pragmalingvistika va tarjima nazariyasida undov birliklarini yanada chuqur o‘rganish uchun ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan Adabiyotlar

1. Ameka, F., & Wilkins, D. (2020). Interjections revisited: Theoretical and typological perspectives. Journal of Pragmatics, 161, 1–10.
2. Goddard, C. (2021). Interjections and emotion in human communication. Journal of Linguistics, 57(2), 345–370.
3. Norrick, N. R. (2021). Interjections in spoken interaction. Journal of Pragmatics, 178, 1–12.
4. Yo‘ldoshev, B. (2022). O‘zbek tilida emotsional birliklarning pragmatik xususiyatlari. *Filologiya masalalari, 4*(2), 45–52.
5. Karimov, S. (2023). Nutq jarayonida undov birliklarining funksional xususiyatlari. *O‘zbek tili va adabiyoti, 6*(1), 78–84.
6. Rasulov, R. (2021). O‘zbek tilida undovlarning semantik xususiyatlari. *Til va adabiyot tadqiqotlari, 3*(1), 23–29.
7. Sodiqov, Q. (2022). Emotsional-ekspressiv birliklarning lingvistik tahlili. *Ilmiy axborotnomalar, 5*(2), 60–66.
8. Toshaliyev, M. (2023). O‘zbek tilida pragmatik kategoriyalar va ularning nutqdagi roli. *Filologiya ilmiy jurnali, 2*(3), 90–97.
9. Islomov, A. (2021). Nutqning emotsional-ekspressiv vositalari. Toshkent: Fan va texnologiya.